

NILS OLE OERMANN

**Albert
Schweitzer**
|1875-1965|

VYŠEHRAĐ

In memoriam
Rhena Schweitzer Miller
(1919–2009)

Original title:
Nils Ole Oermann: Albert Schweitzer 1875–1965.
Eine Biographie

© Verlag C. H. Beck oHG, München, 2013
Translation © Petr Babka, 2015

ISBN 978-80-7429-536-2

Historii přisoudili úkol upravovat minulost, poučovat svět k užitku budoucích let. Takové vznešené úkoly si přítomný pokus neukládá – chce jenom ukázat, jak to vlastně bylo.

LEOPOLD VON RANKE

Předmluva

„Ukázat, jak to vlastně bylo“ – to je klasická formulace historikovy úlohy.¹ Leopold von Ranke byl vysokoškolským učitelem Harryho Bresslaua, tchána Alberta Schweitzera. Hodně se diskutovalo o tom, zda historik může vůbec zjistit, jak to „vlastně“ bylo. Ale snažit by se o to měl. Historik, tím spíše životopisec, není investigativní žurnalista ani hagiograf. Jeho úloha je skromnější, a zároveň náročnější: má zaznamenat životní pouť člověka, o němž píše, a ozřejmit jeho zásadní mezníky, hodnotové představy, motivace a vůdčí ideje. U tak dlouhého a tak mnohostranného života, jakým byl život Alberta Schweitzera, zpětně s oblibou podávaný v příliš jasných barvách, je tento úkol zvláště přitažlivý. *Spiegel* ve svém vánočním vydání roku 1960 o Schweitzerovi prohlásil, že vypadá „jako blízký příbuzný Pána Boha“.² Nebyl tím míněn pouze Schweitzerův zevnějšek. Kdo byl ale Schweitzer pod tímto povrchem? Kdo to „vlastně“ byl? Touto otázkou je vedena předložená biografie.

Novou biografii Alberta Schweitzera jsme už dlouho potřebovali. Od vydání posledních životopisů byla publikována značná část Schweitzerovy pozůstalosti. V archivech se vynořilo mnoho dokumentů, které leccos prozrazují. Kdo uvažuje, jak by se dalo psát o životě tak mnohovrstevnaté osobnosti, tomu ukazuje cestu sám Albert Schweitzer. Jeho životopis Johanna Sebastiana Bacha z roku

1905 byl svorně chválen za to, že představuje syntézu života, myšlení a působení kantora od sv. Tomáše. Rovněž předložená biografie bude mít na zřeteli všechny tři aspekty – Schweitzerův život, jeho myšlení a jeho působení.

Přímo se nabízí porovnávat Schweitzerovy činy s jeho myšlením – právě proto, že jeho pravým kapitálem byla etická měřítko a osobní věrohodnost. Dostal Schweitzer onomu univerzálnímu „světovému názoru úcty k životu“, který propagoval? Naše biografie se této otázce nevyhýbá. Chce definovat i nedostatky, protože jsme si jisti, že hloubkové zobrazení přiblíží Schweitzera jako člověka spíše než plochý obrázek úspěšné kariéry.

Schweitzerův život neprobíhal po stoupající přímce z alsaské fary přes Univerzitu Štrasburk a pralesní nemocnici v Lambaréné až k Nobelově ceně míru. Jako v každém životě i zde byly vrcholy a pády, vítězství a porážky. Ze Schweitzerovy autobiografické knihy *Z mého života a myšlení* (1931) však toto kolísání nepoznáme. Schweitzerův život se v ní jeví jako mohutná cílevědomě plánovaná stavba, jejímž úhelným kamenem je jeho vlastní princip úcty k životu a takřka nevyhnutelným následkem posléze Nobelova cena. Dosavadní biografové a hagiografové poměrně nekriticky opakovali Schweitzerův vlastní příběh přímočaré kariéry. Zdůrazňovali skromnost a mravní autoritu Alberta Schweitzera, univerzálního učenice, který ve vlaku jezdil třetí třídou, protože žádná čtvrtá neexistovala, a který postojem a charismatem vynikal nad politickými a intelektuálními veličinami své doby. Schweitzerovi uctívači mu přisoudili „vůli architekta plánovat svůj vlastní život a medvědí sílu, aby po celá desetiletí“ uskutečňoval „rozhodnutí, k nimž dospěl“.³ Schweitzer byl prý „génius lidskosti“, řekl Winston S. Churchill, který jinak moc nepřeháněl.⁴ *Time Magazine* roku 1949 ve svém titulním článku nazval Schweitzera „jedním z nejmimořádnějších lidí novověku“.⁵ Ne všechno, co Schweitzer autobiograficky zaznamenal, však souhlasí s tím, co se našlo v archivech a ve spisech z pozůstalosti. Tato biografie chce tudíž podat realističtější obraz Alberta Schweitzera na základě historických pramenů a novějších publikací.

Mnozí z těch, kteří psali o Albertu Schweitzerovi, se soustředili na jediný aspekt. Vyšly četné knihy s tituly jako *Lékař. Jak Albert*

*Schweitzer mírnil nouzi; Albert Schweitzer jako teolog; Etika života. Albert Schweitzer jako filosof.*⁶ Předložená kniha z pera historika Afriky a teologa chce na rozdíl od nich pojmut celého Alberta Schweitzera: teologa, filosofa kultury, hudebníka, lékaře, manžela, vedoucího tropické nemocnice, bestsellerového autora *Afrických příběhů* a populárních povídek⁷ i spisovatele zásadních kulturologických knih. Osobitost Alberta Schweitzera tkví právě v součinnosti různorodého nadání a různých oborů, jimiž se zabýval, od duchovních po zcela pozemsky praktické. Schweitzerova teologie byla určující pro jeho etiku, čas prožitý v Evropě určoval jeho představu Afriky, a pak Afrika měnila jej samotného i jeho představu Evropy.

Těžko říci, co je na Schweitzerově životě pozoruhodnější – zda jeho stálost, nebo jeho velká proměnlivost. Proč někdo se třemi doktorskými tituly náhle staví v pralesích nemocnici na kůlech se střechou z vlnitého plechu? Bez velkého rozruchu kolem vlastní osoby Schweitzer opakovaně překvapoval svým rozhodnutím: Jako třicetiletý soukromý docent se pustil do prvního semestru medicíny, jako teolog se stal vyhledávaným goethovským odborníkem, dějiny teologické dogmatiky ho dovedly k sepsání obdivované bachovské biografie, jako novozákonní badatel dospěl k filosofii kultury. Varhaník se stal stavitelem a zemědělcem v tropech. Jako otec rodiny vedl celá desetiletí přes dva světadíly nikoli neproblematický „vztah na dálku“. Jako dobrotivý pralesní doktor cestoval po celém světě a setkával se s velkými a mocnými lidmi.

Po Albertu Schweitzerovi zůstalo mnoho nezodpovězených otázek. Jak dosáhl svého celosvětového úspěchu? Jak to, že právě jeho pralesní nemocnice, která byla jen jednou z mnoha stovek nemocnic v tropech po druhé světové válce, získala takovou proslulost? Jak jeho filosofie kultury zapadala do myšlení jeho doby? Jakou roli hrála ve formování jeho filosofie medicína a přírodověda? Jaké bylo politické a strategické myšlení a jednání tohoto člověka, který rozeslal desítky tisíc dopisů⁸ a dopisoval si s vůdčími politiky, intelektuály a hodnostáři své doby, ať to byl Einstein, Chruščov nebo John F. Kennedy? Nebyl to snad nakonec „jen“ dobrý sebeinscenátor, který uměl prodat sebe a své dílo? „Je to plachý, pokorný muž, nebo snad Garbová s knírem?“ – tak se podle *Spiegelu* z roku 1960 ptal *Sunday Express*.⁹

Albert Schweitzer jako strategicky jednající *homo politicus* zůstal dosud víceméně bez povšimnutí. Jeho pozoruhodná politická korespondence se dosud v podstatě nedočkala zhodnocení a většinou nebyla ani publikována. V průběhu druhé světové války a studené války napsal Schweitzer nespočet dopisů osobnostem veřejného života v Evropě a v USA. V odpověď se mu občas dostávalo drsné kritiky – až po výtku, že se příliš sblíží s komunismem, když podporuje NDR nebo kritizuje vyzbrojovací a vietnamskou politiku USA. Ale Schweitzer se nedal získat. Ten „pralesní doktor“ žijící v odloučenosti nesmírně dbal na každodenní četbu novin a na politickou neutralitu. Přijal čestný doktorát z Chicaga stejně jako z Východního Berlína.

V německém jazyce dosud nikdo nenapsal celkovou vědeckou biografii o Albertu Schweitzerovi. Předložená kniha by chtěla tuto mezeru vyplnit. Co si celkově myslet o životě a působení Alberta Schweitzera, to ovšem nechává na samotném čtenáři.

Dobré je: uchovávat život, podporovat život, vývojeschopný život dovádět k jeho nejvyšší hodnotě. Zlé je: ničit život, škodit životu, utlačovat život schopný rozvoje.

ALBERT SCHWEITZER

4 | Dobré je uchovávat život Schweitzerova filosofie kultury

„Vždyť my všichni jsme jen epigoni“

Válečné roky 1914 až 1917 využil Albert Schweitzer k sepsání základů svých kulturně-filosofických studií na téma *Úpadek a obnovy kultury*. Specifický význam dodává jeho úvahám to, že o významu kultury a etiky pro lidské soužití přemýšlel za světové války. A jestliže Schweitzer diagnostikoval zkázu kultury vzdálen tisíce kilometrů od evropských bojišť, svědčí to o tom, že patřil (na rozdíl dejme tomu od Kanta) k onomu druhu praktických filosofů, kteří ve svém uvažování vycházejí více z každodenních lidských zkušeností než ze systémů filosofických kategorií. Jeho otázka po počátku vražedných jatek na místech, která byla ani ne tři kilometry od domu jeho rodičů v Günsbachu, zněla: Jak to, že k tomu došlo? Kromě politických dějů, jaké to byly duchovní deformace, které způsobily, že svět dospěl do této katastrofy?

To bylo téma Schweitzerovy kulturně-filosofické prvotiny z roku 1915, skicy s titulem *My epigoni*, kterou zpočátku neuveřejnil. Pracovní titul, jímž chtěl posléze nahradit původní kulturně-filosofický motiv „epigonů“, zněl „kultura a kulturní stát“. Epigoni, to bylo ono

heslo, které tak překvapivě vstoupilo do Schweitzerova života roku 1899 v berlínském salónu rodiny Curtiusových.

Hned od svého příjezdu do Afriky začal Schweitzer uvažovat o jádru filosofie kultury. Zlom však podle Schweitzerových vlastních údajů nastal v září roku 1915 během jedné plavby po Ogowe. Od vypuknutí války pracoval na své knize *My epigoni*, v níž sice dokázal vysvětlit světonázorové důvody aktuální krize světové politiky, ale nedařilo se mu přijít na to, jak na základě této tísnivé politické zkušenosti dojít k individuální etice přitakání světu a životu. Tato „železná brána“ se mu roku 1915 otevřela:

Po celé měsíce jsem žil v trvalém vnitřním vzrušení. Bez jakéhokoli úspěchu jsem nechával své myšlení, aby se v koncentraci, kterou nezrušila ani práce denně vykonávaná ve špitálu, zabývalo podstatou přitakání světu a životu, podstatou etiky a tím, co mají společného. Bloudil jsem hustým křovím a nenacházel v něm cestu. Opíral jsem se do železných dveří, které nepovolovaly. [...] Když jsem – bylo to v září 1915 – se svou ženou kvůli jejímu zdraví pobýval v Kap Lopez u moře, zavolali mne k paní Pelotové, nemocné dámě z misie, do N'Gômô, dvě stě kilometrů proti proudu řeky. [...] Pomalu jsme se ploužili vzhůru řekou, prodírajíce se mezi písčitými mělčinami – bylo období sucha. Duchem nepřítomen seděl jsem na palubě vlečného člunu, hledaje v myšlenkách elementární a univerzální pojem etična, který jsem nenalezl v žádné filosofii. List za listem jsem popisoval nesouvislými větami, jen abych zůstal soustředěn na problém. Navečer třetího dne, když jsme v zapadajícím slunci právě proplouvali stádem hrochů, přede mnou náhle stál, mnou netušen a nehledán, výraz „úcta k životu“. Železná brána povolila; cestička v houštinách se ukázala. Dospěl jsem k ideji, v níž jsou společně obsaženy přitakání světu a životu i etika! Už jsem věděl, že světový názor etického přitakání světu a životu se všemi jeho kulturními ideály je v myšlení zdůvodněn.¹

Spolu s principem úcty k životu vyvstaly náhle Schweitzerovi před očima základy souhrnného kulturně-filosofického díla:

Měl jsem tehdy [v roce 1915] zřetelně před sebou rozvrh celé filosofie kultury. Sám od sebe se mi rozčlenil do čtyř částí: 1. O současné

bezkulturnosti a jejích příčinách; 2. Vyrovnání ideje úcty k životu s dosavadními pokusy evropské filosofie o založení světového názoru etického přitakání světu a životu; 3. Představení světového názoru úcty k životu; 4. O kulturním státě.²

Až na poslední, čtvrtou část Schweitzer tuto svou filosofii v následujících desetiletích také sepsal. Pokud ale jde o jeho krásný příběh o onom zážitku prozření při plavbě po Ogowe, musíme být skeptičtí. Pojem úcty k životu totiž Schweitzer použil už o zimním semestru 1911/12, a to v přednášce na téma „Závěry historicko-kritické teologie a přírodovědy pro hodnocení náboženství“. Během této přednášky svým studentům řekl:

Co je život, to pro nás není jen záhada, nýbrž tajemství – známe jej pouze intuicí a jsme nekonečně daleko od možnosti vytvořit jej přírodními silami, které jsme ovládli. Odtud je *úcta k životu*, která oduševňuje i toho nejzarytějšího materialistu, když se vyhýbá tomu, aby rozšlápl červa na ulici nebo zbytečně trhal květiny. A tato úcta je základním tónem veškeré kultury – v ní tkví velikost indické kultury.³

Po oné legendární plavbě se Schweitzerovi podařilo od září do listopadu 1915 (většinou po večerech) sepsat první část své filosofie kultury. Psal v Lambaréné a v Cap Lopez. Profesor Strohl z Curychu a strýček Auguste opatrovali Schweitzerovi prostřednictvím Červeného kříže nezbytnou literaturu, zatímco v nemocnici mu Helena vytvářela zázemí, nakolik to jen bylo možné.⁴ 21. listopadem 1915 se datuje Helenin poslední deníkový zápis z prvního pobytu v Lambaréné. Zapsala si prostě: „Albert mi předčítá 1. část ‚Epigonů‘.“⁵ Tak vzniklo prozatím uzavřené dílo *My epigoni*. Zůstalo však náčrtem, který Schweitzer rozšiřoval až do deportace na podzim 1917. Po roce 1920 jej pak od základů přepracoval a původní manuskript nevydal ke zveřejnění.

Důvodem byl pesimistický pohled jeho kulturně-filosofické prvotiny, daný válkou. Tehdy se šířily úvahy o zániku Západu – od Nietzscheho přes Spenglera po Cassirera. Schweitzerův filosofický učitel Wilhelm Windelband byl jedním z důležitých novokantovských filo-

sofů kultury. Kromě toho poslouchal Schweitzer roku 1899 v Berlíně přednášky filosofa kultury Georga Simmela, takže i na akademické půdě mu toto téma bylo blízké. Od Schweitzerových prací dvacátých let však text *My epigoni* v jeho kulturně-kritické substanci zcela zásadně odlišuje to, že v něm téma „úpadku kultury“ (v roce 1915) ještě zaujímá podstatně větší prostor než problematika „obnovy kultury“. Tomu odpovídá i název prvního svazku filosofie kultury, který Schweitzer vydal roku 1923: *Úpadek a obnova kultury*. Je to značně přepracovaná verze textu *My epigoni* z roku 1915. Druhý dvazek s titulem *Kultura a etika* obsahuje ve 13 z 21 kapitol dějiny dané problematiky, v ostatních pak Schweitzer předložil světový názor úcty k životu.⁶

Svým pesimistickým charakterem Schweitzerova kulturně-filosofická prvotina *My epigoni* systematicky špatně zapadá mezi tři pozdější svazky jeho filosofie kultury. Schweitzer v nich totiž nevychází od společnosti, nýbrž od individua a jeho etické odpovědnosti. Světový názor úcty k životu podle Schweitzera nutně vede k takové etice a takovému pohledu na svět, které přitakávají životu. Naproti tomu text *My epigoni* v pojetí z roku 1915 byl pesimistickou analýzou současnosti. Temný, takřka beznadějně znějící základní tón udává Schweitzer již v první kapitole.

Proti víře v možnost proměny se staví i osobitě a nezrušitelné souvislosti, které existují mezi naším duchovním životem a naším veřejným životem a vytrvale a zdánlivě nezadržitelně si navzájem škodí. To je zvláštnost naší duchovní dekadence. [...] Tuto dvojí tvář prozrazuje též politická katastrofa, která postihla kulturní státy Evropy. Co do svého vzniku je ohlášením a následkem dokonání zániku kultury. Zároveň je však faktickým východiskem dalšího zhoršování kultury. Vnější události přivodily takové zpustnutí smýšlení, že jsme po nich sestoupili ještě hluboko pod stav, z něž vzešly. [...] Zánik je tak rychlý a tak silně působí ve všech stavech a událostech, že jedinec, i kdyby sebevíce chtěl, vůbec nemá možnost soustředit se na sebe a osobně si uchránit to, co se ve světě ztrácí. Duchovní úpadek, který se naplnil během dvou tří lidských věků, zasahuje individuum jinak než taková dekadence, která se táhne po celá staletí, jako řecko-římská.⁷

Schweitzerův rozbor zániku západní kultury se zde podobá myšlenkám Oswalda Spenglera v *Zániku Západu* (1918/1922). Jistě, první světová válka opravňuje Schweitzera ke kritické analýze. Zato otázka „Jak dospějeme k novému vybudování naší kultury?“ zaujímá v *My epigoni* podřadné místo. Ale není to tím, že by Schweitzer v té době neměl na tuto otázku žádné odpovědi. Schweitzer, „naprosto a veskrze individualista, tj. nejen od přírody, ale též po svých zkušenostech a ve svém myšlení, rozený a zapřisáhlý odpůrce veškerého kolektivismu“,⁸ se o těchto věcech vyjádřil po první světové válce v kázání 4. května 1919 ve sv. Mikuláši, které se často cituje:

Člověk nikdy nesmí přestat být člověkem. V žádné činnosti nesmíš *být nikdy neosobní energií, orgánem k provedení nějaké záležitosti, pověřencem společnosti*, nýbrž se vším se musíš vypořádávat svou osobní mravností, jakkoli je to pro tebe nepohodlné a matoucí, a ve všem, co musíš dělat, se snažit počínat si podle lidskosti a nést odpovědnost za osud, který připravuješ druhému člověku.⁹

Svůj základní problém s pojetím společností a organizací jako kolektivních útvarů shrnul Schweitzer v jiném kázání:

Nebyly snad mnohé organizace, které jsme vytvořili na pomoc proti tísní doby, jako mlýny klapající naprázdno? Každá organizace, která sdružuje [lidi] zaměřené na dobročinnost, má natrvalo jen tu hodnotu, že se v ní činí zdatné lidské energie, neboť *osobní iniciativa*, mnohověrně přizpůsobivá síla jedince, je jednotka, z jakých se skládá každý skutečný výkon.¹⁰

V obou kázáních mluvil Schweitzer nikoli abstraktně o jakési společnosti jako celku, nepromlouval o jejím kolektivním vzestupu nebo úpadku. Hovořil konkrétně o jedinci jako tom, kdo konstituuje jakékoli společenské jednání. Člověk, říká Schweitzer, ze sebe nikdy nemůže sejmout svou etickou odpovědnost za osobní jednání, i kdyby snad jednal zdánlivě v zájmu své firmy, společnosti nebo státu. Žádná představa pořádku či řádu, žádný postulát obecného blaha, žádná ekonomická nutnost nesnímá z jednotlivého člověka tuto morální odpovědnost za vlastní jednání. „Ty nejsi nic, tvůj národ je vše“, to

je protiklad individuální etické odpovědnosti. Premisou člověka jako tvora a obrazu Božího, který má vždy individuální etickou odpovědnost a uvědomuje si závazek úcty k veškerému životu, Schweitzer ve svých pozdějších pracích kulturně-filosoficky přispěl k budování „kulturního státu“, o němž uvažoval. Nepodal tedy pouhou analýzu úpadku jako v *My epigoni*. Právě tato analýza zkázy byla jedním z podstatných důvodů toho, že Schweitzer ve své pozdější filosofii kultury opět nově koncipoval text *My epigoni*.

Schweitzerova filosofie kultury měla mít nakonec tři ohraničené části. Celek však zůstal zčásti pouhým náčrtem. Do roku 1923 předložil Schweitzer *Filosofii kultury I a II* pod tituly *Úpadek a obnova kultury* a *Kultura a etika*. Nezamýšlel tím žádný akademický systém. Chtěl napsat etiku pro život ve 20. století. Prodejnost jeho knih tomuto záměru odpovídala: Prodalo se skoro sto tisíc výtisků svazku I (kritika kultury) a svazku II (etika), zatímco akademičtí filosofové si Schweitzerova díla víceméně nevěšovali. Výjimkou byli pouze Ernst Cassirer a Karl Löwith. Ostatní jeho dílo zařadili mezi populární filosofii.¹¹

Filosofie kultury III, na které Schweitzer pracoval od roku 1931 až do roku 1945, se pokoušela rozšířit rámec evropského myšlení tím, že se zabývala mimo jiné indickým a čínským myšlením. Dílo bylo uveřejněno až po Schweitzerově smrti. Dostalo název *Světový názor úcty k životu* a vyšlo v letech 1999/2000 ve čtyřech částech jako součást *Děl z pozůstalosti*. Publikace obsahuje kromě různých textových fragmentů obšírnou přílohu s poznámkami a další doplňující přílohu s dokumenty. To ještě zvýrazňuje zlomkovitost celku.¹²

Zamýšlenou IV. část své filosofie kultury na téma kulturní stát Schweitzer nikdy nenapsal. První a druhou část své filosofie kultury teď chápal – ne už jako v roce 1915, v době textu *My epigoni* – jako koncepci protikladnou dobovému „fatalistickému výkladu dějin“. ¹³ Konkrétně mu šlo o opozici vůči *Zániku Západu* Oswalda Spenglera. V tomto díle spatřoval Schweitzer „těžkomyslnou romanci“:

O Spenglerovi: on udává takt světovému dění jako dítě vojenské hudbě, která jde kolem. Funguje jako dobře placená plačka na pohřební slavnosti naší kultury.¹⁴

Schweitzerův osobní vztah ke Spenglerovi měl veskrze přátelskou povahu od té doby, co se jednou oba jakožto autoři nakladatelství C. H. Beck setkali se zástupcem nakladatelství, který se pustil do oběda, máje oba autory každého z jedné strany. Schweitzer to komentoval slovy: „Tahle scéna mi připomíná sedláka s dvěma jeho dojnými krávy.“¹⁵ Schweitzer byl toho názoru, že Spenglerovu *Zániku Západu* je naléhavě zapotřebí kulturně-filosofického korektivu, spočívajícího v přitakání životu. To však nic neměnilo na jeho dobrém vztahu ke Spenglerovi, jak dosvědčuje Schweitzerův dopis z roku 1932:

Milý pane Spenglere, tisíceré díky za to, že jste mi zaslal své sebrané politické spisy. To je nesmírně cenné, že je teď možné vidět váš postoj ve všem všudy. Tolik jsem se zabral do vašich tak úchvatně napsaných výkladů, že proto zanedbávám svou práci. Co nejsrdečněji váš oddaný Albert Schweitzer.¹⁶

Schweitzer sám nicméně směřoval opačným směrem než Spenglerova „smuteční slavnost naší kultury“. Napsal: „Etika jedince je smyčcový kvartet; etika společnosti je vojenská hudba.“ Schweitzer byl antipodem Spenglera, který podle něj není „nic jiného než Hegel, [jen] bez jeho optimismu.“¹⁷ Schweitzerovi šlo v etice o dvojí. Za prvérazil Afrikou inspirovanou metaforu změny paradigmatu v klasické filosofii: když byla za první světové války pozabývána celá jedna generace, změna paradigmatu už se neděje v „parku“, nýbrž v pralese, v „divočině“, a tou divočinou hodlal Schweitzer prorážet stezku duchovní kultury. Za druhé: kompasem v divočině mu bylo nejdřív předvedení dějin daného problému – jako již u *Dějin výzkumu života Ježíšova*. V textu *My epigoni* tuto první část rozvinul daleko výrazněji než onu stezku filosofie kultury, jež vede z civilizační divočiny. Dílo z roku 1915 zůstalo v podobě náčrtů, protože v něm Schweitzer nakouzl nejrůznější tématické okruhy, které mu připadaly kulturně relevantní. Kritizoval například pojetí svobody a pojem kultury u katolické církve.¹⁸ Odsoudil evropský excesivní nacionalismus jako jednu z příčin války („Nacionální cit tak spuštěný a vystupňovaný do nesmyslnosti, jaký vyvstal v Evropě v posledních desetiletích, se

nedá prokázat u žádného národa minulosti“¹⁹. Jako státní formě dával přednost monarchii před parlamentární republikou („Skutečné přednosti, které by snad mohla prokázat republika vůči monarchii, více než vyvažuje lepší stabilita a kontinuita monarchie. [...] Podstatou pravé monarchie je opravdovost“²⁰). Předpovídal vyliďňování kulturních států.²¹ Kromě toho byl Schweitzer roku 1915 ještě podstatně přísnější než ve své pozdější Filosofii kultury, pokud jde o fundamentální kritiku evropské politické kultury vlečené dekadencí a nacionalismem.

Na výklad rozdílu mezi evropskými „kulturními státy“ a africkými „nekulturními státy“ navazuje ve Schweitzerově originálním rukopisu z let 1915/1916 kapitola „Kulturní státy a kolonie“. Zůstala dodnes neuveřejněna. Nevyšla ani v prvním vydání knihy *My epigoni* v roce 2005.²² V této závěrečné kapitole Schweitzer v podstatě ospravedlňuje mocenskopolitický primát evropských koloniálních mocností, a to na základě jejich vyšších kulturních nároků. Těmi také Schweitzer zdůvodňoval své odmítnutí plných občanských práv pro Afričany. Projevuje se zde jako patriarchální zastávce takového kolonialismu, který by byl odpovědnější a ctěl závazek kulturního pozdvižení Afričanů. Odmítá však politickou nezávislost afrických koloniálních území. Souhlasí s tvrdými tělesnými tresty pro Afričany, protože krátké tresty odnětí svobody by na ně prý nepůsobily. Zároveň však neustále zdůrazňuje, že v každém užívání koloniální moci musí vždy záležet na zájmech Afričanů a na jejich kulturním vývoji. Kritiku podle Schweitzera zasluhuje každá podoba koloniální i evropské dekadence.

Tyto úvahy ho v celém jeho díle vedly k tomu, že chtěl Afričany uchránit, nejráději zcela, projevů evropského úpadku. Zároveň si myslel, že kulturní pokrok může vzejít jedině ze západní osvícené kultury, ne z kultury africké. Co vypadá na první pohled rozporně, vysvětlí se, když si uvědomíme, že stoik Schweitzer z hlediska duchovních dějin cítil spřízněnost nejspíše právě s osvícenstvím 18. století. A etika pozdního stoicismu byla podle něj „kváskem, který prokvasí novověké myšlení“.²³ Tato Schweitzerova vnitřní spřízněnost se stoiky a osvícenstvím je v knize *My epigoni* zřejmá mimo jiné v pokusu definovat pojem „kultury“ a vyložit jeho kořeny:

Kultura znamená vzdělávání duchovního života jedince a společnosti a vytváření vnějších okolností, které odpovídají stavu, jež takto dosáhl. Protože tento výraz podává podstatu věci, je v jazycích, v kterých se uplatňuje, nadřazený synonymnímu slovu civilizace a je třeba mu dávat přednost, jakkoli by se mohlo zdát, že je víceméně zdiskreditován zneužíváním. Vytvořena byla naše kultura v renesanci, osvícenství, racionalismu a velké filosofii pozdního osmnáctého a začínajícího devatenáctého století. Vrací se k řecko-římské [kultuře] v tom smyslu, že středověk žil z toho, co z ní zbylo a renesance začala její obnovou. Úpadek nastává asi tak s druhou polovinou devatenáctého století. Zpočátku se uskutečňuje pozvolna a nepozorovaně. [...] Zcela obecně jej charakterizuje ta skutečnost, že rozumové ideály, nastolené v minulosti, jeden po druhém ztráceli účinnost.²⁴

Schweitzer viděl svou filosofickou domovinu v symbióze osvícenectví s antickým stoicismem. Zároveň zní zvláště, že Schweitzer psal text *My epigoni* v Africe, ale substantiální roli v něm Africe nedal. Protějšek k postavě evropského dekadentního nacionalisty tvoří Schweitzerova tehdy obvyklá zjednodušující řeč o Afričanovi jako „dítka přírody“.²⁵ Claus Günzler tento jev vyjadřuje trefnou poznámkou, že Schweitzer byl „kolonialista – kritik kolonialismu“, Evropan, který si uvědomoval své poslání a hodlal v neevropském prostředí trvat na svých ideálech.²⁶ Ve srovnání s většinou Evropanů v Africe byl Schweitzer mnohem kritičtěji naladěný vůči koloniálnímu podnikání i vůči evropské kultuře. Nadosmrti však zůstal zcela do hloubi přesvědčen o požehnáních a nadřazenosti evropského osvícenectví a jeho antických kořenů. Kulturní kritika v *My epigoni* je rozbíhavá a ne vždy systematická, ale se Schweitzerovým kulturně-kritickým dílem po roce 1923 ji přece něco spojuje: elementární způsob, jakým Schweitzer provozoval svou filosofii kultury, vycházející z života a zkušenosti.

Co přesně je tím „elementárním“ ve Schweitzerově myšlení? Tím, díky čemu je Schweitzerova etika čtivá a čitelná pro nefilosofovy, zatímco je banalitou pro některé filosofovy? Na to nám odpovídá Schweitzerovo nadšené zaujetí Goethem – přírodovědcem. Věnoval Goethovi celkem čtyři velké projevy. První zazněl v roce 1928, kdy Schweitzerovi město Frankfurt udělilo Goethovu cenu. Již dříve připomínal, že

Bach zaplatil jeho studium lékařství, a roku 1928 k tomu dodal, že Goethe financoval jeho dům v Günsbachu. V roce 1932 měl Schweitzer dvě řeči o Goethovi – ve Frankfurtu a v Ulmu – ke stému výročí jeho smrti. V červenci 1949 pak referoval o Goethovi v Aspenu (Colorado) přednáškou „Goethe. Der Mensch und das Werk“ u příležitosti dvoustého výročí Goethova narození.²⁷ Přes důraz na různé aspekty je ze všech čtyř přednášek zřejmé, co vlastně Schweitzera na Goethovi tak fascinovalo:

Když jsem sám přišel k rozumu a vrátil se k této naturfilosofii [...], byl mi Goethe jediným, kdo vydržel na ztracené vartě, kterou my nanovo začínáme střežit a dáváme se tam do díla.²⁸

„Práce“ – to bylo podle Schweitzera Goethovo přírodovědné i filosofické založení a odůvodnění etiky, jež přitakává světu, a především její uvádění do praxe. Goethe jako vedoucí výmarského dvorního divadla, básník, přírodozpytec a politik byl Schweitzerovi tak blízký tím, že uvažoval elementárněji a praktičtěji než spekulativní filosofie. Ani svůj pojem úcty nemusel Schweitzer vytvářet jako speciální eticko-pedagogický pojem. Nalezl jej i s příslušnou myšlenkovou strukturou u Goetha v druhé knize románu *Viléma Meistera léta tovaryšská*:

„Úcta!“ Vilém se zarazil. „Úcta!“ zaznělo znovu. [...] Náboženství, které se zakládá na úctě k tomu, co je nad námi, nazýváme etnickým, je to náboženství národů a první šťastné odpoutání od nízké bázně; všechna takzvaná pohanská náboženství jsou toho druhu, jmenovat už se mohou, jak chtějí. Druhé náboženství, které se zase zakládá na úctě, již máme k tomu, co je nám rovno, nazýváme filosofickým – vždyť filosof, který se staví doprostřed, k sobě musí stahovat všechno vyšší a vytahovat k sobě všechno nižší; jen v tomto stavu uprostřed zasluhuje jména mudrce. Když pak prohlédne vztah k sobě rovným, a tedy k celému lidstvu, vztah ke všem ostatním pozemským okolnostem, nutným i náhodným, žije v kosmickém smyslu v samotné pravdě. Ještě však musíme promluvit o třetím náboženství, založeném na úctě k tomu, co je pod námi; nazýváme je křesťanským, protože se v něm nejvíce zjevuje takové smýšlení; je tím posledním, k čemu lidstvo mohlo a muselo dospět. Ale k tomu

K člověku patří „vůle k životu“. Nejen tento názor sdílel Schweitzer s Nietzsche. Rovněž knír, účes, škrobený límec a přísný pohled oba farářské synky spojoval:

patřilo nenechat zemi ležet pod sebou s odvoláním na vyšší místo zrodu, nýbrž uznat za božské i nízkost a bídu, výsměch a pohrdání, potupu a nouzi, utrpení a smrt.²⁹

Goethův pojem úcty byl určující pro pedagogiku 19. století, a také pro Schweitzerovu filosofii kultury. Ve Schweitzerových kázáních se vynořuje už v letech 1909/1910.³⁰ Dávno před rokem 1915 se Schweitzer obeznámil s Goetheho díly, zejména prostřednictvím Heleny Bre-

Vlevo Albert Schweitzer ve věku 34 let,
vpravo Friedrich Nietzsche ve věku 38 let.

sslauové, nadšené čtenářky Goetheho. Ve své přednášce „Goethe. Člověk a dílo“ nazval filosofii takového Platóna, Hegela, Schellinga nebo Schopenhauera „doktrinářskou filosofií“, zatímco Goethe je podle něj mnohem blíží „nedoktrinářské filosofií“ tzv. přírodních filosofů jako byli Hérakleitos, Thalés nebo Anaximandros.³¹

Zejména ona věta z *Fausta* „Na počátku byl čin“ zakládala Schweitzerův pocit duševní spřízněnosti s Goethem.³² Však také Schweitzer jednoznačně dával přednost druhé formě filosofie, té, které dával

přednost i Goethe – totiž filosofii blízké stoické filosofii přírody. Zároveň měl celoživotně nesmírnou úctu ke Kantově intelektuální genialitě a k osvícenectví jako civilizačnímu výkonu. Kant nicméně nebyl vysloveně podstatný pro Schweitzerův způsob pohledu na svět, přírodu a přirozenost ani pro etiku, jež z tohoto pohledu vychází. Podstatnější bylo nábožensko-mystické prožívání, které není konkurencí základní filosofie, nýbrž jejím rovnoprávným doplňkem. Kantovi podle Schweitzera schází to, co je pro Goetha naprostou samozřejmostí, totiž uvědomovat si „původní přirodnost, démoničnost, kterou v sobě od narození nosí každý člověk“, osudovost, nedokonalost.³³ Na druhou stranu činit to, co je eticky správné, bylo pro Goetha výsledkem nikoli pouhého racionálního výpočtu či povinnosti, nýbrž nejniternějšího vnímání a cítění.

Tuto myšlenku rozvíjel Schweitzer dál ve třetí části Filosofie kultury. Přiblížil se v tom filosofovi, který od časných dob a natrvalo poznamenal Schweitzerovo myšlení, přes všechny rozdílnosti v etických důsledcích; filosofovi, na němž ověřoval své vlastní myšlení. Ano: tím filosofem není nikdo jiný než Friedrich Nietzsche, s jehož díly se Schweitzer dostal do styku již na počátku studií v roce 1893.³⁴ Schweitzer rozlišoval „dva typy osobností“: „přirozenou osobnost“, která představuje osudovou jednotu instinktů, pudů a schopností, a „racionální osobnost“, která se ke světu kolem sebe vztahuje prostřednictvím užívání svého myšlení a rozumu. Jeho ideál symbiózy obou typů se pak silně podobal Nietzscheho představě „nadčlověka“. S jednou zásadní odlišností: jestliže Schweitzer má ideál eticky zušlechtěného člověka, pak Nietzscheho „nadčlověk“ je silný jedinec, který smí provádět „přehodnocení všech hodnot“ na úkor jedince slabého.

Schweitzera a Nietzscheho však spojovala představa, že přirozenost člověka s jeho životní vůlí se nemá potlačovat, nýbrž rozvíjet myšlením. Oba byli přesvědčeni o tom, že jednou z podstatných determinant člověka je „vůle k životu“. Živel („element“) vitality a síla lidské vůle bylo to, co na Nietzsche tak fascinovalo mladého Schweitzera, který se mu ve studentských letech frapantně podobal. Cílem Schweitzerovy etiky bylo koneckonců uskutečňování přirozené povahy člověka jako individua, nikoli člověka jako části beztvaré

masy; uskutečňování „ideje pravého lidství“ a jeho temperování lidským rozumem – tím se Schweitzer vrátil ke Kantovi.

Nietzsche byl trvale určující pro Schweitzerovu pozdější filosofii kultury. Význam Nietzscheho pro Schweitzerovo myšlení je však zřejmý už ze zásadní pasáže v knížce *My epigoni*, kterou ovšem Schweitzer ve svém původním rukopisu škrtl. V konečné redakci textu zní předcházející pasáž následovně:

Individualismus, pokud nespočívá ve frázi, poznává nebezpečí, které hrozí jedinci od kolektivity, která jej absorbuje. Na Nietzschech je velké to, že hlásal sounáležitost mravnosti a osobnosti v době, která o tom ztratila veškerou povědomost.³⁵

Hned po těchto slovech následovala v manuskriptu pasáž, kterou Helena opatřila na okraji poznámkou „Oho!“ a kterou Albert posléze vyškrtl: „Tímto činem vystupuje jako třetí moralista lidstva vedle Sókrata a Ježíše. Jeho hlas zaznívá do jejich a nikdy už jej nelze přeslechnout.“³⁶ Že tato Schweitzerova chvála Nietzscheho nebyl žádný „exces“, o tom svědčí dopis Heleně z roku 1903:

Čtu Nietzscheho: „Mimo dobro a zlo“ – tu velkou, krásnou výzvu k životu, přitakání životu; slyším nádherně cizorodé harmonie, mocné, hrdé, smějící se, okouzlující zvuky, které by byly také mými, kdyby nebylo mé povinnosti. [...] Je to pozoruhodné: rozumím lépe Ježíšovým slovům od té doby, co slyším tenhle velký smích, s nímž je vyslovil. Něco z toho smíchu je v „Mimo dobro a zlo“, tomto Novém zákonu hrdosti lidské přirozené povahy, kterou by chtěli zabít. V Nietzschech bylo něco z ducha Kristova; říci to je svatokrádež. Jenže: je to přesto pravda; pravdivá je přece stejně leda blasfémie. Chyběla mu však aktivita; proto jeho „hrdost“ pobíhala po kleci jako uvězněný lev, místo aby vystoupila ze své jeskyně a pobíjela kořist, a nakonec se sama rozsápala. Ale byl ušlechtilý, tento muž; kdyby byl žil o 20 staletí dříve, byl by se stal Pavlem.³⁷

Snadno si můžeme představit, jak by takové překvapivé srovnání Nietzscheho s Ježíšem spolu s charakterizací Nietzscheho jako potenciálního Pavla narazilo u mnoha Schweitzerových teologických

kolegů. Zato Schweitzerovým studentům nemělo jeho nadšení Nietzsche zůstat skryto. Už o zimním semestru 1911/1912 ve Schweitzerově přednášce na téma „Závěry historicko-kritické teologie a přírodovědy pro hodnocení náboženství“ zazněla tato věta:

Trojice velkých etických mistrů je SÓKRATÉS, KANT a NIETZSCHE; zhruba řečeno: SÓKRATÉS založil etiku jako samostatnou a osvobodil se od tradice, KANT prokázal absolutnost etiky proti všem názorům, které ji chtěly redukovat na sociální a utilitární stránku, a NIETZSCHE – možná největší etik, přinejmenším ten, jenž má nejvíce co říci těm, kteří k němu přistupují svobodně a nejsou jeho slovy zajati –, on vlastně proklamoval, že předmětem etiky je celý živý člověk.³⁸

Po takových slovech je jasné, proč se Schweitzer tak intenzivně zabýval Nietzscheho dílem, přestože z etického hlediska dospíval k zásadně odlišným závěrům než on. Jak poznamenal teolog Tom Kleffmann: že se Schweitzer zabýval tímto filosofem, to u něj nepřivodilo nic menšího než „hluboký zásah do životní historie, životní obrat“, který Schweitzera (podobně jako jiné teology, například Paula Tillicha) osvobodil „od cizoty tradované, pouze nařízené soustavy křesťanské víry a její morálky“.³⁹ Schweitzerův princip hluboké úcty k veškerému životu fundamentálně odporoval Nietzscheho výkladům nadčlověka, ba každé etiky silnějšího. V roce 1932 se nicméně ve svém goethovském projevu opět vrátil k oné „elementárnosti“, kterou ho tak fascinoval Nietzsche a kterou obdivoval již u Goetha. Tato „elementárnost“ byla podle Schweitzera cestou k zodpovězení otázky, jak si můžeme představovat a myslet spojení mravnosti a přirozenosti člověka. Na této otázce podle něj ztroskotala klasická filosofie, nikoli však Goethe:

V tom jde Goethe zcela prostou cestou. Nestará se o všechno vyvozování a odůvodňování morálky, o které se v jeho době snažili, nýbrž přijímá etické myšlenky, které se objevily v lidstvu, jako přirozené zjevení. Říká totiž, že bůh-příroda se zjevuje nejen ve fyzických prafenoménech, ale také v morálních. [...] Tak v Goethově myšlení vane dech lásky, jaký vzhází z náboženství proroků Izraele a náboženství Ježíšova. On, který

před Nietzschem vnímal ten velký problém, jaký vztah je mezi zušlechťováním člověka, to znamená tím, že se stává sebou samým – a tím, že se stává dobrým. V tom spočívá jeho pravý filosofický význam!⁴⁰

V tomto smyslu nebyl Schweitzerův princip hluboké úcty k životu banální, jak se mu často vyčítá, nýbrž elementární. Také není součástí nějaké spekulativní filosofické myšlenkové koncepce, nýbrž projevem stoické naturfilosofie či filosofie přírody jakožto praktické filosofie v goethovském duchu. Schweitzerovým cílem bylo uvažovat o mravnosti a přirozenosti pohromadě. Spojovací linií mu byla etika lásky, orientovaná na Ježíše z Nazaretu.

Úcta k životu

Tento termín, „úcta k životu“ či „hluboká úcta k životu“, vyslovil Schweitzer před svými studenty již o zimním semestru 1911/1912. Nebral ho jako abstraktní příkázání, nýbrž jako formulaci, vyslovenou s vědomím toho, že je život utlačován jiným životem.⁴¹ Této etice se vytýkalo, že se příliš silně řídí myšlením Friedricha Nietzscheho. Ale Schweitzer podle vlastního názoru jen radikalizoval Zlaté pravidlo.⁴² Podle Schweitzera každý člověk usiluje navázat vztah ke světu, a dělá to existenciálně prostřednictvím myšlení a vědění – jak říká také Descartesova věta „myslím, tedy jsem“. Descartesovu cestu však Schweitzer odmítá, neboť když řeč o vlastním vztahu ke světu začíná abstraktním myšlením, dostává se člověk „nezadržitelně na cestu abstraktnosti“.⁴³ Naproti tomu Schweitzer říká, že

nejpřímější skutečnost vědomí člověka zní: „Já jsem život, který chce žít, uprostřed života, který chce žít.“ Jako vůle k životu uprostřed vůle k životu se člověk chápe sebe sama v každém okamžiku, v němž přemýšlí o sobě samém a o světě kolem sebe. [...] A člověk se musí rozhodnout, jak se hodlá ke své vůli k životu zachovat.⁴⁴

Může vůli k životu popřít, jak to podle Schweitzerova názoru příliš nedůsledně činí takový Schopenhauer nebo indická filosofie.⁴⁵ Ale

může jí také přitakat, což je podle Schweitzera jediné „přirozené“ a „opravdové“. Toto „přitakání životu“ je ústředním pojmem Schweitzerovy etiky. Nejde u něj o žádný instinkt. Jde o etické rozhodnutí, jakého je schopen každý člověk: rozhodnutí s úctou se oddat svému životu a veškerému ostatnímu životu, a dodat mu tak jeho pravou hodnotu. Schweitzer definoval přitakání životu jako „prohloubení, vnitřní přijetí a vystupňování vůle k životu“.⁴⁶ Přitom Schweitzerova etika vyžaduje, aby člověk se stejnou úctou přistupoval k veškerému životu kolem sebe – ne navzdory své vlastní vůli k životu, ale právě kvůli ní.

Člověk, jenž se stal myslícím, zároveň prožívá nutnost prokazovat veškeré vůli k životu stejnou úctou k životu jako své vlastní. Prožívá jiný život ve svém. Za dobré považuje: zachovat život, podporovat život, vývojeschopný život dovádět k jeho nejvyšší hodnotě. Zlé je: ničit život, škodit životu, utlačovat rozvinutelný život. To je myšlenkově nutný absolutní základní princip mravnosti.⁴⁷

Schweitzer přiznává, že v přírodě se existence jednoho často prozazuje na úkor druhého, což je „záhadný a hrozný zákon“, jemuž je podroben i ten, kdo je ochoten přistupovat ke všemu ostatnímu životu s hlubokou úctou. Jenže člověk, jenž myslí a jedná eticky, tak jednoduše nepřijímá onu hroznou logiku požírajícího a požíraného:

Jako etická bytost se však snaží unikat této nutnosti, jak jen může, a jakožto člověk, jenž se stal vědoucím a milosrdným, zrušit vlastní rozpolcení vůle k životu, pokud stačí vliv jeho existence. Žízni po tom, aby směl osvědčit humanitu a musel přinést vykoupení z utrpení.⁴⁸

Těmito slovy líčí Schweitzer jistě také svou vlastní motivaci k lékařské službě v Africe. Něco docela jiného je Friedrich Nietzsche. Také Nietzsche přitakal elementárnosti přírody, ale pokud jde o právo silnějšího, vůbec už neviděl nutnost nějakého milosrdentví. Podle Nietzscheho vděčí vládnoucí morální představy za svůj vznik především zkušenosti znevýhodněných, že jsou podřadní.⁴⁹ Snažili se ve vlastním životě kompenzovat své permanentní pokoření tím, že postulovali nadřazenost v jiném ohledu – morálním. S tímto cílem

užili mnoho ostrovtipu na to, aby co nejdůkladněji vypracovali důvody své vlastní morální nadřazenosti, která je z Nietzscheho hlediska nepřijatelná. Podle něj to byli původně naopak „ti vznešení, mocní, výše postavení a vznešeně smýšlející“, kdo vnímal sebe a své jednání jako dobré, na rozdíl od všeho nízkého, nízce smýšlejícího, sprostého a lůzovitého. Na základě tohoto „patosu distance“ si teprve přisvojili „právo tvořit hodnoty, razit jména hodnot“. ⁵⁰ Jen ve srovnání s tímto „přirozeným“ stanovováním hodnot je z pohledu Nietzscheho srozumitelná zvrácenost pozdějšího vynálezu morálky:

totiž: jedině ubozí jsou ti dobří, chudí, bezmocní, nízcí jsou jediní dobří, trpící, strádající, nemocní, ohavní jsou také ti jediní zbožní, jediní bohabojní, jen pro ně jedině je blaženost.⁵¹

Tímto prvním „přehodnocením všech hodnot“ začalo podle Nietzscheho „povstání otroků v morálce“,

ona vzpoura, která má za sebou dvoutisíciletou historii a která nám dneska zmizela z očí jen proto, že – zvítězila.⁵²

V tomto znamení probíhaly celé dějiny etiky, podle Nietzscheho vycházející v podstatě jednak ze sókratovsko-platónské tradice, jednak z tradice židovsko-křesťanské. Tomu, kdo to nahlédl, nemohlo už jít (jako později u Schweitzera) o novou etiku nebo o novou orientaci morálních představ, nýbrž leda o jejich odstranění. Cílem se tedy stává stav „mimo dobro a zlo“. ⁵³ Nietzsche měl za to, že v pojmu života našel směrnicí k hodnocení hodnot. Svůj odsudek tradovaných morálních představ, které vzešly z ducha resentimentu, Nietzsche ospravedlňuje tím, že jsou v rozporu se životem a přirozeným výběrem. Slabým jde přece jedině o to, aby domestikovali spontánní, přirozeně dynamický život s jeho nadřazeností, aby jej stáhli korzetem abstraktních představ o spravedlnosti.

Naproti tomu Schweitzerův světový názor úcty k životu nezná žádný „resentiment“. Každému životu přiznává stejnou hodnotu. Zpočátku byl tedy Schweitzer Nietzschem nadšen, ale s přibývajícím věkem zdůrazňoval, v čem si odporují.

Kultura a etika patřily pro Schweitzera těsně k sobě. Ve třetí části své Filosofie kultury, na níž pracoval během druhé světové války a potom znovu v době krize, uvažoval takto:

Co je opravdová kultura? Zcela obecně řečeno je kultura pokrok, materiální a duchovní pokrok jedinců i národů. Podstatný je ten duchovní [...]. Nejvyšší kultura není ta, v níž se uskutečňuje největší materiální pokrok, nýbrž ta, v níž získáváme a osvědčujeme to nejušlechtlejší lidství. Duchovní a etické ideály vytvářejí podstatu kultury. Všechno, co se děje v historii lidstva, má svůj poslední a pravý důvod v myšlenkách, v kterých žijí dotyčné generace.⁵⁴

Rovněž toto „nejušlechtlejší lidství“ byla schweitzerovská výpůjčka z Goetha. Na jiném místě nazval Schweitzer etický rozvoj člověka tou „nejvyšší hodnotou“.⁵⁵ Tím se Schweitzer nestal stoupencem filosofie hodnot Maxe Schelera nebo Nicolaie Hartmanna, tak oblíbené na počátku 20. století. Ti podle jeho názoru vytvářeli svou spekulativní filosofii a „laicizovanou naukou o zjevení“⁵⁶ systém hodnotových hierarchií, místo aby se soustředili na praktickou stránku hodnot, jako to dělal on v Lambaréné.

Náboženství a filosofie kultury

Jak do sebe zapadají Schweitzerova filosofie kultury a jeho mysticky založená teologie? Schweitzer mezi nimi necítil rozpor. Podle něj se harmonicky doplňují, ale zároveň člověk nemusí být křesťanem, aby uskutečňoval princip úcty k životu. Čemu Schweitzer říká „přítakání životu“ nebo „optimismus“, to podle něj vyjadřuje novozákonní věta: „Neboť kdo by chtěl zachránit svůj život, ten o něj přijde; kdo však přijde o život pro mne, zachrání jej.“ (Lukáš 9,24). Ze Schweitzerova hlediska nemohla klasická filosofie tento požadavek, „tu nesmírnost Ježíšova příkazu lásky, splnit. Etiku sebezdokonalování.“⁵⁷ Přesto Schweitzer záměrně nehovořil o Bohu, když ve svých přednáškách referoval o úctě k životu. Chtěl tak zdůraznit univerzálnost svého principu:

Dosud bylo mým principem neříkat ve filosofii více, než co je absolutně logický prožitek myšlení. Proto ve filosofii nikdy nemluvím o „Bohu“, nýbrž o „univerzální vůli k životu“, kterou si uvědomuji na dvojí způsob: jako tvůrčí vůli mimo mne a jako etickou vůli ve mně. [...] Proto se raději držím výkladů o prožitku myšlení a nechávám panteismus a teismus v sobě v nerozhodnutém konfliktu. [...] Když ale hovořím tradiční náboženskou řečí, pak užívám slova „Bůh“ v jeho historické určitosti a neurčitosti [...] Neobejdu se bez upuštění od poznávání světa. Z konfliktu: panteismus – teismus se nedostanu.⁵⁸

Bůh ve filosofickém smyslu měl ve Schweitzerově filosofii kultury své místo. Pro princip úcty k životu však nepotřeboval ani Krista, který vstal z mrtvých, ani Boha jako Otce, Syna a Svatého Ducha.⁵⁹

Náboženství i etika podle Schweitzera vycházejí ze zkušenosti a subjektu a týkají se jich. V tomto smyslu jsou pro něj „elementární“. Když někdo vědecký diskurs o etice či filosofii odtrhne od lidské zkušenosti, nemůže rozumět podstatě etiky a náboženství. To aspoň vyčítal Schweitzer skoro celé filosofii 19. století. Ve své disertaci o Kantově filosofii náboženství tvrdě napadl odtažitě deskriptivní slovo „transcendentální“ za to, že vytváří distanci mezi religiózním prožitkem a reálnou existencí člověka, čímž vytěsňuje empirii do sféry numinózní, metafyzické teorie poznání: „To je to nejhloupější, co Kant vynalezl – transcendentální!“⁶⁰ Schweitzer vycházel ze zkušenosti, takže pro něj nebylo vůbec možné přísně oddělovat teologii, filosofii kultury a etiku. Pro Schweitzera teologa nebyl princip úcty k životu něčím náboženským v christologickém smyslu. Byl to pro něj sekularizovaný a univerzální ekvivalent Ježíšovy etiky lásky, který může být univerzálním vzorem etické existence bez ohledu na soudobé historické okolnosti. To bylo to, co se Schweitzer snažil předvést už ve svých *Dějínách výzkumu života Ježíšova*.

Schweitzer považoval za „myšlenkovou nutnost“, že z vědomí vlastní vůle k životu („já jsem život, který chce žít“) plyne identifikace s vůlí druhých k životu a že tuto identifikaci člověk prožívá jako univerzální vůli k životu, jako „úctu k veškerému“ životu. S touto „myšlenkovou nutností“ však nemůžeme souhlasit. Nemálo lidí, možná

dokonce většina, považuje svůj život za nejvyšší hodnotu, a přece z toho nevyvozují, že by život druhých musel mít rovněž nejvyšší hodnotu. Právě tento typ hierarchizujícího uvažování se Schweitzer snažil překonat tím, že upozorňoval na globální „Boží vůli k lásce“, jež se v životě Ježíše z Nazaretu zjevila v určité chvíli, ale je sama o sobě mimo čas. V tomto smyslu chápal Schweitzer Ježíše jako učitele a vzor: Ježíš svým životem ukázal, že etika „je činné sebeodevzdání jedince ostatním“.⁶¹

Křesťané podle Schweitzera toto etické zjevení poznali. Tvrdil však, že všichni lidé nadaní rozumem by se mohli navzdory všem náboženským a ideologickým hranicím navzájem poznat jako eticky myslící individua a bratři. Povědomost o tomto přirozeném bratrství podle něj konzervovala světová náboženství. Proto se Schweitzer ještě i ve vysokém věku intenzivně zabýval etikou světových náboženství a jejich zpětným působením na kulturu a lidské soužití – například ve spisu *Dějiny čínské myšlení*.⁶²

Že taková mezináboženská etika a filosofie kultury se nesetká s ohlasem u profesních filosofů, bylo Schweitzerovi jasné.

Ani u teologů se jeho interreligiózní hledání univerzálně platného principu etiky nesetkalo právě se sympatiemi. Karl Barth (tento teolog se v listopadu 1928 se Schweitzerem krátce osobně setkal v Münsteru; v roce 1965 mu pak poslal dvě přátelská přání, aby se uzdravil) kritizoval, že u Schweitzera je to člověk, kdo se rozhoduje, kdy má jednat eticky, a že středem všeho je pro něj úcta k životu místo slova Božího.⁶³ Podle Bartha učinil Schweitzer člověka příliš aktivní stranou, zatímco Boha a Ježíše jakožto morální vzor redukoval na pasivní předobraz a pozadí pro etické jednání. Přesto se u Bartha projevila vůči Schweitzerovi zvláštní směsice odmítání a obdivu, když ve své poslední přednášce s názvem „Úvod do teologie“ o zimním semestru 1961/62 v Basileji prohlásil:

Nezvolil tak problematický teolog jako Albert Schweitzer – stále z hlediska předmětu teologie – vlastně to lepší? A s ním ti první z nejlepších, kteří se tu a onde bez jakéhokoli teologického smýšlení snažili léčit rány, sytit hladové, pojit žíznivé, poskytovat domov dětem bez rodičů.⁶⁴

A z druhé strany: co Schweitzerovi, filosofu kultury, vadilo na takzvané dialektické teologii Karla Bartha, jak se provozovala po první světové válce v prostoru německého jazyka? Její jednostranná „dogmatizace“ Ježíše. Novozákonníci, kupříkladu Rudolf Bultmann se svou metodou „demytologizace“, se snažili psát proti ní. Ti však podle Schweitzera nedostihli prostého křesťana. Koncem padesátých let Schweitzer například napsal jednomu faráři v Jižní Africe, s nímž se přátelil:

Od chvíle, kdy o vás vím, jsem stále v obavách, že se vám láska k pravdě, kterou se mnou sdílíte, stane osudovou. Kdybyste přišel o místo, musíte mi to sdělit. Tím slovem „odmytologizování“ napáchal milý Bultmann spoustu škody. Vzbudil v lidech nedůvěru. Ježíš není žádný mýtus a nikdy nebyl „mytologizován“, jen „dogmatizován“ tím, že s převzetím představy logu do řecké teologie se do dogmatické představy Ježíšovy osoby dostala také řecká metafyzika. Jde tedy o od-dogmatizování Ježíšovy osoby. Slovo odmytologizování jsem od samého začátku nemohl strpět a chápu odpor, který se proti němu zdvihl v křesťanském vědomí. Proto mi slibte, že je už nikdy nevezmete do úst, nýbrž budete vždy mluvit jen o Ježíšovi podle dogmatu a Ježíšovi podle evangelií. Představou, že Ježíš je logos, který se stal tělem, se křesťanství přiblížilo Řekům. Představu židovského mesiáše nemohli převzít. [...] My se naproti tomu vžíváme do představy Království Božího jako ducha Ježíšova, který se ve světě dostává k vládě. Ze všech protestantských kacířů jsem tedy já ten nejřádnější a nej církevnější ... a mohu se na Marka a Matouše odvolávat lépe než církev.⁶⁵

Pro Schweitzera filosofa kultury nebyla rozhodující víra v odpuštění hříchů nebo ve zmrtvýchvstání, nýbrž prvek („element“) přitakání životu. Ten se Schweitzer snažil identifikovat ve všech světových náboženstvích. Bez lidského „ano“ životu by etika podle něj zůstala „romantickou zříceninou, která neskýtá přístřeší v bouřích života“.⁶⁶

Tato myšlenka vysvětluje také Schweitzerovo hodnocení Sorena Kierkegaarda, které zní tak podivně. Dánský teolog Kierkegaard je podle něj „psychopat“, jehož teologie se vyznačuje „narušením vůle

k životu“.⁶⁷ V podobném duchu se nese Schweitzerova kritika Schopenhauera. Schweitzer jej sice – stejně jako Nietzscheho – obdivoval pro jeho elementární formulaci problému, ale rázně odmítal jeho popření světa a života:

Schopenhauer nevymýšlí pesimistický světový názor velkolepým a klidným způsobem jako indiští mudrci. Pohybuje se v něm jako nervózní a nemocný Evropan. Kde oni na podkladě dosaženého osvobodivého poznání majestátní chůzí kráčejí z etična do nadetična a nechávají za sebou dobro a zlo jakožto cosi stejným způsobem překonaného, tam se on ukazuje jako nebohý západní skeptik. Neschopen žít světovým názorem, jež zvěstuje, lpí na životě i na penězích, oceňuje požitky kuchyně i lásky a lidmi více pohrdá než s nimi soucítí. [...] „Celou podstatu světa abstraktně, všeobecně a zřetelně opakovat v pojmech, a tak ji jakožto reflektovaný obraz zapisovat v trvajících a vždy připravených pojmech rozumu: to – a nic jiného – je filosofie.“ Těmito větami páchá Schopenhauerova filosofie sebevraždy.⁶⁸

Schweitzer stavěl Kierkegaarda, Schopenhauera a další proti svému pojetí života, které se týkalo individua. A to zdaleka nejen člověka.

Význam zvířat

Zacházení se zvířaty nebylo pro Schweitzera jen nějakým podřadným oddílem etiky. Byla to naopak zkouška důsledného užívání principu všeobjímající ochrany života. Kardinální chybu všech filosofických etik počínaje Aristotelem spatřoval v tom, že se zabývaly jen chováním lidí k sobě navzájem a vynechávaly z toho zvířata a rostliny.⁶⁹ Jestliže Helena v roce 1915 psala o 52 slepicích, třech kozách, dvou kachnách, jedné ovci, antilopě, psu, kočce a papouškovi jako součásti lambarénského hospodářství, nebyl to jen pečlivý výčet členů domácí zoo. Patřilo to k žitému světovému názoru úcty k veškerému životu.⁷⁰ Všechno, co Schweitzer hlásal o úctě k životu, se týkalo i zvířat. Praktické problémy, které z toho plynuly, byly ovšem někdy svérázné. Když si lambarénští mravenci udělali cestičku přes

jeho psací stůl, nezničil ji, ale dával jim cukerný roztok, který sám připravoval. Aby uchránil rukopisy před zvířaty ve své pracovně, zavěšoval je na prádelní šňůru. Když o Vánocích v Lambaréné kázal, promlouval ke všem živým bytostem – jako František z Assisi, kterého tak obdivoval. Otázka zabíjení zvířat a rostlin dovedla Schweitzera k jasnému rozlišování:

Jakmile poškozují nějaký život, musím mít jasno v tom, jestli je to nutné. Nevyhnutelnost nesmím v ničem překračovat, ani ve zdánlivých nevýznamnostech. Venkovan, který na své louce pokosil tisíc květin jako potravu pro své krávy, se má střežit, aby cestou domů v bezduchém bloumání nesrazil květinu na kraji silnice, neboť tím se proviňuje na životě, aniž by ho nutila síla nutnosti.⁷¹

Etická dilemata vznikala, když Albert Schweitzer, který nebyl vegetariánem a byl lovcem, psal pro své evropské čtenáře knihy o lovech v Africe,⁷² aby z úspěšného prodeje financoval provoz Lambaréné. Schweitzer vlastnil pušku a zabíjel například hady a dravce, kteří ničili hnízda snovačů před jeho domem. Zato opice a ptáci kroužící nad vodou byli před jeho zbraní v bezpečí. Při stavebních pracích si počínal pozoruhodně šetrně:

Že však je možné budít i v těch nejdivočejších divoších soucit vůči ubohým tvorům, to je mi dáno prožívat při vsazování kůlů. Než přijde kůl do díry, dívám se, jestli do ní nespádli mravenci, žáby nebo jiná zvířata, a vyndávám je rukou, aby je kůl nerozmačkal nebo nezašli posléze při zarážení mezi kamením a hlínou. Těm, kteří pracují se mnou, toto jednání vysvětluji. Někteří se rozpačitě usmívají; jiní výrok, který často takhle slýchají, lhotejně vyslechnou.⁷³

Na jiném místě mluví Schweitzer o „bezmocném vzteku“ v „boji s plazivým zvířectvem“, které útočilo na jeho zatavené zásoby.⁷⁴

Problém Schweitzerovy etiky pro všechny tvory, etiky zasahující všechno živé, byl v tom, že byla jasná a přísná pouze teoreticky, ale prakticky právě v Africe prozradila svou extrémní vratkost. Schweitzer sám si to uvědomoval. Vždyť také zvířata zabíjela lidi,

Albert Schweitzer uchovával své rukopisy v pytlících zavěšených na provázcích, aby je uchránil před vlhkostí a zvířaty. Přiřazení k určitému pytlíku („sac“) je dodnes součástí archivních signatur spisů z Lambaréné.

a na druhou stranu lidé den co den pojídali zvířata, která zabíjeli. Ve Schweitzerově pojetí však bylo zabíjení protikladem principu úcty k veškerému životu, takže takřka každé porážce zvířete muselo předcházet konkrétní etické rozhodnutí. Jakékoli zabití zvířete, byť to byl třeba mravenec, vyžaduje ve Schweitzerově pojetí přesvědčivé ospravedlnění.

Lidé i zvířata naslouchají Schweitzerovu vánočnímu poselství.
Lambaréné kolem roku 1950.

Schweitzerův světový názor nebyla snůška statistických pravidel, výjimek, hierarchií a ctností. Byla to pevná víra, že člověk je sám od sebe schopen etického jednání, když mu vysvětlíme důsledky jeho jednání, a hlavně má svobodu eticky jednat. Nebezpečnější než zlý člověk je podle Schweitzera „mentalita bezmyšlenkovitosti“ a narůstající „ztráta lidské sounáležitosti“ v tom smyslu, že by nám nějak záleželo na každém spolustvoření.⁷⁵ Schweitzer odmítl nárok podmaňovat si Zemi, vycházející z biblické zprávy o Stvoření, pokud se tím mínilo bezpodmínečné ovládnutí přírody člověkem.

V rámci svých postojů k býčím zápasům a sokolnictví se Schweitzer nejjasněji veřejně vyslovil pro ochranu zvířat. O prvním dni adventu roku 1931 napsal repliku na článek v curyšském časopisu

Atlantis, který vítal oživení sokolnictví. Jeho čtenářský dopis časopis uveřejnil v březnu 1932 pod nadpisem „Ještě jednou k sokolnictví“. ⁷⁶ Na rozdíl od autorů původního článku nenacházel Schweitzer v sokolnictví nic „romantického“. Kritizoval, že lidé pod zástěrkou sepětí s přírodou nadšeně přihlížejí, jak „je slabý trýzněn silným a stává se jeho obětí“. ⁷⁷ Přítelem přírody je podle něj naopak ten, „kdo si uvědomuje své niterné spříznění se vším, co v přírodě žije, podílí se na osudu tvorů, pomáhá jim z trápení a nouze, nakolik může, a podle možností se střeží škodit životu nebo jej ničit.“ ⁷⁸ Zápas o existenci je, říká Schweitzer, nanejvýš bolestná a hrozná část stvoření, ne divadlo, které bychom měli s potěšením sledovat.

Ještě demonstrativněji a s větším účinkem na veřejnost se Schweitzer roku 1964 několik měsíců před smrtí vyslovil k býčím zápasům. Bylo to v textu „La France et les Corridas“, tedy „Francie a býčí zápasy“. ⁷⁹ Podle Schweitzera se v tomto takzvaném sportu nemilosrdně nakládá se zvířaty. Udivovalo ho, že se křesťanské náboženství nikdy vážně nezabývalo tímto tématem a vůbec povinností chránit každého tvora. František z Assisi jako jeden z mála vůbec pochopil význam této otázky, ale v rámci církevního učení se s tím neprosadil. Náboženství Dálného východu, říká Schweitzer, mají k ochraně zvířat mnohem pozitivnější vztah. Do třetice vyšel týden po Schweitzerových devadesátinách jeho čtenářský dopis v německém týdeníku *Christ und Welt* (Křesťan a svět). Byla to plamenná výzva k ochraně zvířat. ⁸⁰ Říká: musíme mít nejen „hlubokou úctu“, ale také „soucit s veškerým životem“, „neboť soucit nemá hranic“. Schweitzer sice rozlišoval mezi „vyššími“ a „nižšími tvory“, avšak eticky byli podle něj všichni tvorové „bratry“ na témže stupni, v duchu bratrství podle Františka z Assisi. Cesta k pravé humanitě vede, říká Schweitzer, jen tímto poznáním. Jak člověk zachází se zvířaty, to prý totiž prozrazuje, do jaké míry vnitřně přijal světový názor úcty k životu. V zájmu absolutní ochrany života stálo Schweitzerovi za to, aby se mu vysmívali, že je „zachránce žířal“. Vlastní niterný vztah ke zvířatům získal už jako dítě v Günsbachu. Kultivoval jej ovšem až v prvních letech pobytu v Lambaréné, který roku 1917 skončil jeho deportací do Francie.

Jako osmdesátiletý nositel Nobelovy ceny míru naopak demonstrativně nedbal na vnější lesk. Roku 1955 se vracel do Alsaska s jízdenkou třetí třídy. Vysoký límeček a knír k němu však neodlučně patřily po celá ta desetiletí.

Časový přehled

14. leden 1875 V Kaysersbergu (Horní Alsasko) se jako druhé z pěti dětí faráře Louise Schweitzera a jeho manželky Adele Schweitzer, roz. Schillinger narodil Ludwig Philipp Albert Schweitzer.
- 1880–1885 Docházka do vesnické školy v Günsbachu a do reálné školy v alsaském Münsteru.
- 1883 Schweitzer hrál poprvé na varhany.
- 1885–1893 Studium a maturita na gymnáziu v Mylhúzách (Mülhausen).
- 1893 Studium teologie a filosofie na univerzitě ve Štrasburku.
- 1894/1895 Vojenská služba ve Štrasburku.
- 1896 Rozhodnutí pro „přímou službu“ po 30. roce života.
- 1898 První zkouška z teologie.
- 1898/1899 Studijní pobyt v Paříži (studium varhanní hry u Charlese-Marii Widora, Isidore Philippa a Marie Jaëll Trautmannové) a Berlíně (teologická studia mj. u Adolfa von Harnack).
- 1899 Promován na doktora filosofie. Doktorskou práci napsal na téma *Kantova filosofie náboženství od Kritiky čistého rozumu po Náboženství v mezích pouhého rozumu*.
- 1899/1900 Vikariát ve Štrasburku.
- 1900 Druhá zkouška z teologie a následná ordinace. Promován na doktora teologie (Lic. theol.). Práce nesla titul *Problém poslední večeře na základě vědeckého výzkumu 19. století a historických zpráv*.

- 1902 Habilitace a následná soukromá docentura na teologické fakultě ve Štrasburku s prací na téma *Tajemství vykupitelství a utrpení*.
- 1903–1906 Ředitelem teologické Koleje sv. Tomáše ve Štrasburku.
- 1903–1905 Práce na Bachově životopisu.
- 1905 Začátek studia lékařství na Univerzitě Štrasburk; vyšlo francouzské vydání Bachovy biografie.
- 1906 Schweitzer uveřejňuje své hlavní teologické dílo *Od Reimaruse k Wredemu – dějiny výzkumu života Ježíšova*.
- 1908 Bachův životopis vychází v německé verzi.
- 1910/1911 Rok praxe, státní zkouška z medicíny a sepsání *Dějin pavlovského bádání*.
- 1912 Aprobace na lékaře. 18. června svatba s Helene Bresslauovou, dcerou štrasburského medievalisty Harryho Bresslaua. Formální propůjčení profesorského titulu, s nímž se Schweitzer musel vzdát *venia legendi* ve Štrasburku.
- Prosinec 1912 Promoce na doktora medicíny prací *Psychiatrické posouzení Ježíše. Vypodobnění a kritika*.
- 1912/1913 Dodatečné vzdělání v oboru tropické medicíny (Paříž). Znovu vychází dílo *Od Reimaruse k Wredemu ...*, tentokrát s titulem *Dějiny výzkumu života Ježíšova*.
21. března 1913 Odjezd do Lambaréné v Gabunu.
- 1913–1917 První pobyt v Lambaréné.
- 1915 Formulace světového názoru „úcty k životu“.
4. července 1916 Splašený vojenský kůň zabil Adele Schweitzerovou.
- 1917 Schweitzer vyhoštěn do Francie. Internován v Garaiso-
nu (Pyreneje) a v St. Rémy (Provence).
- Červenec 1918 Díky nemoci propuštěn ze zajetí. Návrat do Štrasburku.
- 1918–1921 Asistentem na klinice pro kožní a pohlavní choroby a pomocným kazatelem u sv. Mikuláše. Obojí skončilo v dubnu 1921.
14. ledna 1919 Narodila se dcera Rhena.
- 1920 Po Versaillské smlouvě se Schweitzer stává francouzským státním občanem. První čestný doktorát – od Univerzity Curych (teologie).

- 1920–1923 Koncertní a přednáškové cesty po Švédsku a posléze po celé Evropě.
- 1921 Vyšla kniha *Mezi vodou a pralesem. Zázitky a pozorování jednoho lékaře v pralesích Rovnické Afriky*.
- 1923 Schweitzer vypracoval 1. část (*Úpadek a obnova kultury*) a 2. část (*Kultura a etika*) své *Filosofie kultury* a kromě toho spis *Křesťanství a světová náboženství*.
- Duben 1924 Schweitzer píše vzpomínky *Z mého dětství a mládí*.
- 1924 Druhý odjezd do Lambaréné, tentokrát bez Heleny.
- 1924–1927 Obnova nemocnice z peněz, které Schweitzer vydělal svými turné.
5. května 1925 Umírá Louis Schweitzer.
27. října 1926 Smrt Harryho Bresslaua.
- 1925–1928 Schweitzer uveřejňuje populární reportáže *Zprávy z Lambaréné*, aby bylo na financování nemocnice.
- 1927–1929 Schweitzer cestuje po Evropě a prostřednictvím koncertů a přednášek získává dary.
- 1928 Město Frankfurt n. M. vyznamenává Schweitzera svou Goethovou cenou. Pražská univerzita mu uděluje čestný doktorát (filosofie).
- 1929 Na návrh Adolfa von Harnack jmenován čestným členem Pruské akademie věd.
- 1929–1931 Třetí (dvouletý) pobyt v Lambaréné. Helena musí ze zdravotních důvodů odcestovat již o Velikonocích 1930.
- 1930 Schweitzer odmítá jmenování profesorem teologie na Univerzitě Lipsko. Uveřejňuje *Mystiku Apoštola Pavla*.
- 1931 Vychází autobiografie *Z mého života a myšlení*.
- 1932 Čestné doktoráty univerzit St. Andrews (právní vědy), Oxford (teologie) a Edinburgh (teologie a hudba). Slavnostní projev ke stému výročí Goethovy smrti ve Frankfurtu nad Mohanem.
- Duben 1933–leden 1934 Čtvrtý pobyt v Lambaréné.
- 1934 *Hibbert Lectures* z filosofie náboženství v Oxfordu a Edinburghu.
- Únor-srpen 1935 Pátá cesta do Lambaréné a návrat téhož roku.

- 1936 Schweitzer ve Štrasburku nahrává na gramofonové desky.
- Únor 1937–leden 1939 Šestý pobyt v Lambaréné.
- 1938 Vydání *Afrických příběhů*.
- Polovina 1939–říjen 1948 Sedmý, tentokrát delší pobyt v Lambaréné. Helena přijíždí do Lambaréné přes Angolu v srpnu 1941 a zůstává až do září 1946.
- 1949 První – a jediná – cesta do USA. V Aspenu (Colorado) tam má 8. července slavnostní proslov u příležitosti dvoustého výročí Goethova narození. Univerzita Chicago mu uděluje čestný doktorát (právní vědy).
- Listopad 1949–květen 1951 Osmý pobyt v Lambaréné, do června 1950 s Helenou.
- 1950 Začátek výstavby vesnice pro nemocné leprou *du village lumière* za honorář a dary z americké cesty.
- 1951 Udělení Mírové ceny německých knihkupců.
- Prosinec 1951–červenec 1952 Devátý pobyt v Lambaréné.
- 1952 Švédský král uděluje Schweitzerovi Medaili prince Karla. Dále Schweitzer dostává parcelsovskou medaili za své životní dílo lékaře a čestný doktorát Univerzity Marburg (teologie). Je přijat do *Académie des Sciences Morales et Politiques* v Paříži.
- Prosinec 1952–květen 1954 Desátý pobyt v Lambaréné.
- Říjen 1953 Schweitzerovi je *in absentia* udělena Nobelova ceny míru za rok 1952. Osobně ji převezme v roce 1954 a proslovuje řeč „Problém míru v dnešním světě“. Peníze spojené s cenou použije Schweitzer převážně na dokončení své leprosérie.
- 1954 Schweitzerův poslední veřejný bachovský koncert ve Štrasburku.
- 1955 Schweitzer je přijat do mírové třídy řádu *Pour le Mérite* a stává se čestným členem *American Academy of Arts and Sciences*.
- Prosinec 1954–červenec 1955 Jedenáctý pobyt v Lambaréné, s Helenou.

- 1955 Udělení čestných doktorátů z právních věd od univerzit Cambridge a Kapské město. Anglická královna Alžběta II. propůjčuje Schweitzerovi *Order of Merit*.
- Prosinec 1955–červenec 1957 Dvanáctý pobyt v Lambaréné, do května 1957 s Helenou.
- Duben 1957 „Výzva k lidstvu“ prostřednictvím Radia Oslo.
1. června 1957 V Curychu umírá Helene Schweitzer Bresslau.
- Prosinec 1957 Třináctá cesta do Afriky.
- 1958 9235 vědců podepisuje petici proti pokusům s atomovou bombou, určenou pro Spojené národy.
- Duben 1958 Radio Oslo vysílá tři přednášky o nebezpečnosti atomových pokusů.
- 1959 Poslední návštěva Evropy a koncem roku čtrnáctá cesta do Lambaréné. Eberhard-Karls-Universität Tübingen uděluje Schweitzerovi čestný doktorát teologie.
- 1960 Humboldtova univerzita ve Východním Berlíně mu uděluje čestný doktorát humánního lékařství.
- 1961 Od Technické univerzity Carolo-Wilhelmina v Braunschweigu dostává Schweitzer čestný doktorát inženýrských věd a stavitelství (Dr. Ing.).
- Duben 1963 Oslavy Zlatého afrického jubilea.
4. září 1965 Albert Schweitzer v Lambaréné umírá na selhání krevního oběhu. Je pohřben vedle své ženy Heleny.

Jmenný rejstřík

Do rejstříku nebyla zahrnuta Helene Schweitzer Bresslau, protože se v knize objevuje mnohokrát.

- Adenauer, Konrad 215, 233, 242, 250
Adler, Guido 63
Albrecht, Paul 21
Al-Ghazálí, Abu Hamid 163
Alžběta II., královna anglická 177
Anaximandros 141
Andersonová, Erica Kellner 208, 209,
211, 215
Arnold, Melvin 47, 203, 211, 221
Audouynaud, André 219, 307
Augustiny, Waldemar 88
Azowani, Joseph 120, 127
- Bach, Johann Sebastian 7, 15, 16, 28,
29, 42, 54, 57–78, 81, 85, 139, 166,
167, 176, 209, 212
Bähr, Hans Walter 164
Bahr, Herbert 187
Bardotová, Brigitte 177
Barth, Karl 150, 151, 178
Bartholdi, Frédéric-Auguste 24
Baur, Ferdinand Christian 50
Beethoven, Ludwig van 15, 59, 269
Behn, Fritz 225
Bentley, James 157, 168
- Bernstein Leonard 306
Biedermann, Jacques 26
Boegner, Alfred 106
Born, Max 193
Brabazon, James 24, 28, 92, 187, 255
Bradbury, Ray 208, 306
Brandt, Karl 262
Brandt, Willy 250, 255, 256
Bräsch, Heinrich 14,
Braun, Wernher von 177
Bresslauová, Caroline, rozená Isay
(tchyně) 95, 96
Bresslau, Ernst (švagr) 105, 193
Bresslau, Harry (tchán) 7, 95, 102, 103,
114, 170
Bresslau, Hermann (švagr) 114
Bret, Gustave 73
Bruat, Armand Joseph 24
Buber, Martin 235
Budde, Karl 28
Bultmannová, Antje 56
Bultmann, Rudolf 55, 151, 178
Buri, Fritz 34

- Cameron, James 186, 187, 216, 221, 225
 Carmen Sylva (pseudonym rumunské královny Alžběty) 42
 Cassirer, Ernst 132, 135
 Christallerová, Helene 275
 Christol (misionář) 116
 Chruščov, Nikita S. 9, 248, 257
 Churchill, Winston S. 8, 21, 178
 Classen, Richard 121, 167
 Clemenceau, Georges 128
 Cohen, Benjamin 230
 Conrad, Willibald 94
 Cortot (okresní hejtman) 126
 Cousins, Norman 183, 217, 223, 231, 234, 239, 240, 274, 275
 Curtiusová, Clara 38
 Curtius, Ernst 38
 Curtius, Friedrich 38, 85

 dalajláma 177
 Deecke, Wilhelm 23
 Descartes, René 145
 Deterdingová, Olga 217
 Dibelius, Otto 47
 Dulles, John Foster 235

 Eboué, Félix 200
 Eckert, Jean 196, 197
 Edison, Thomas Alva 40
 Ehretsmann, Jules 26, 107
 Eidam, Klaus 58
 Einstein, Albert 9, 21, 177, 195, 204, 225–227, 235, 240, 306
 Eisenhower, Dwight D. 231, 232
 Ellenberger (misionář) 116
 Engelová, Johanna 100, 102, 170, 200
 Ewald, Richard 87

 Ficker, Johannes 70
 Ford (misionář) 115, 128, 165
 Fostervoll, Kaare 234,
 Franck, César 60, 73,
 František z Assisi 153, 156, 274
 Friedrich III., německý císař 38
 Fröhlich, Manuel 231
 Fuchs, Emil 250

 Gándhí, Móhandás Karamčand (Mahátmá) 187, 226, 279
 Gaulle, Charles de 197, 199, 200
 Goerge, Stefan 176
 Gerold, Karl Theodor 41, 42
 Gerson, Max 176, 192, 193, 196, 170
 Gillespie, Noël
 Goebbels, Joseph 169
 Goethe, Johann Wolfgang von 9, 31, 47, 89, 138–145, 148, 176, 177, 189, 190, 204–206
 Gogh, Vincent van 160
 Goldschmid, Ladislav 230, 305
 Götting, Gerald 233, 241, 213, 233, 241–244, 246–249, 251, 252, 255, 258
 Grabs, Rudolf 34
 Grenfell, Wilfred 194
 Groos, Helmut 45
 Grotewohl, Otto 244
 Grüber, Heinrich 47
 Gunther, John 221, 225
 Günzler, Claus 138
 Gustav VI. Adolf, král švédský 209

 Haasová, Elsa 96
 Haas, Fritz 94, 96
 Haasová, Lina 94
 Haas, Richard 94
 Haddow, Alexander 228
 Hahn, Otto 228, 229, 233, 234
 Hammarskjöld, Dag 228–231, 233, 236, 237
 Harnack, Adolf von 37, 44, 58, 114, 226, 249
 Hartmann, Nicolai 148

- Haussknechtová, Emma 172, 173,
 270, 271
 Havemann, Robert 241, 242, 245–249,
 255
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 136,
 141
 Heisenberg, Werner 178, 228, 229,
 233
 Hepburnová, Audrey 208, 306
 Hérakleitos 141
 Herrenschmidtová, Adéle 27, 28
 Hesse, Adolf Friedrich 62
 Heuss, Theodor 88, 89, 105, 194, 214,
 214, 226, 235, 250, 257
 Hindenburg, Paul von 215
 Hirsch, William 90
 Hitler, Adolf 190, 192, 194, 262
 Hoffová, Luise 105, 198
 Holtzmann, Heinrich Julius 28, 49,
 51, 52, 56, 57, 90, 91, 113
 Homér 21
 Hoover, J. Edgar 251
 Hume, Edward 199, 200
 Husserl, Edmund 35
 Hutchins, Robert 205
 Hygen, Johan 212

 Isay, Richard 128

 Jacobi, Claus 18, 109, 181, 186, 221,
 241
 Jacobiová, Margit 200
 Jaëll Trautmannová, Marie 32
 Jahn, Gunnar 11, 236
 Jähn, Sigmund 241
 Jaspers, Karl 178, 226
 Jelenssperger, Paul 26
 Johnson, Lyndon B. 264
 Joseph viz Azowani, Joseph
 Joy, Charles 203, 211, 221
 Jungk, Robert 215, 226, 227, 231, 273

 Kaftan, Julius 37
 Kant, Immanuel 29, 31–35, 130, 142,
 143, 149, 238, 289
 Kantzenbach, Friedrich Wilhelm 274,
 275
 Kennedy, John F. 9, 238, 239, 240, 257
 Kettler, Louis-Heinz 249
 Kierkegaard, Søren 151, 152, 275
 Kleffmann, Tom 144
 Knappová, Elly 88, 96, 101, 105
 Knittel, Michel 41, 78
 Koperník, Mikuláš 91
 Kottmannová, Mathilde 171, 173, 174,
 177, 211, 251, 270
 Kracht, Hans 242
 Krull (hejtman) 29

 Lagerfeltová, Greta 166, 167
 Lao-c' 201
 Lauterburg, Marc 171, 172
 Lebrun, Albert 111
 Leerová, Toni van 263
 Leiber, Otto 224, 225
 Leonardo da Vinci 204
 Leppich, Johannes 258
 Lohse, Otto 71
 Lomer, Georg 90
 Lönnebo, Martin 45
 Loosten, George de (pseudonym Georga
 Lomera) 90
 Löwith, Karl 135
 Lucius, Ernst 28
 Ludwig, Werner 243
 Lüpke, Gustav von 68, 74
 Luther, Martin 46, 274

 Madelung, Otto 88
 Malan, Daniel François 186, 187
 Mannesmann, Max 261
 Mannesmann, Reinhard 261
 Manstein, Erich von 215

- Martinová, Emmy 94, 108, 173, 190,
 212, 213
 Matka Tereza 279
 Mayer, Emil 28
 M'ba, Léon 262
 McCarthy, Joseph 231
 McNamara, Robert 240
 Meinecke, Friedrich 75
 Mendelssohn Bartholdy, Felix 15
 Morel, Georgette 121, 125
 Morel, Léon 117, 125
 Moušl (Mausche, obchodník
 s dobyt看em) 19, 20
 Mühlsteinová, Verena 92, 96, 103,
 106, 170, 212
 Münch, Eugen 15, 16, 58, 60
 Munz, Walter 119, 255, 268–270
- N'Kendju (zdravotní pomocník) 121,
 122
 Nassau (lékař a misionář) 110
 Néhrú, Džaváhárlal 231
 Nero 306
 Nessmann, Victor 171
 Niemöller, Martin 47, 129, 226, 258,
 298
 Nies-Berger, Edouard 73, 203
 Nietzsche, Friedrich 132, 140–147,
 152
 Niggemeier, Adolf 244
 Nitschelm, Gregor 13, 14
 Nossik, Boris M. 74, 108, 245
- Ogouma, Emile 120
 Oppenheimer, J. Robert 204, 226, 231
 Oswaldová, Suzanne (neteř) 112, 115,
 161, 162, 219, 221, 271
 Ottmann (misionář) 126
- Pascal, Blaise 275
 Pauling, Linus 233, 235, 258, 264
 Paulsen, Friedrich 37
- Pavel, apoštol 54, 55, 89, 167, 171,
 176, 235
 Pelotová 131
 Percy, Emerich 220
 Pfister, Oskar 168, 169
 Pfeiderer, Otto 37
 Philipp, Isidore 32
 Picht, Werner 182, 194
 Pierhal, Jean (pseudonym Roberta
 Jungka) 215, 227
 Planck, Max 37
 Platón 23, 141
 Pomeroy-Cragg, Ambrose 173
 Poteauová, Sonja 181
 Pourtalès, Melanie de 28
 Premingerová, Marion 217
- Ranke, Leopold von 7
 Rasmus, Emil 90
 Reinachová, Fanny 28, 161
 Rickert, Heinrich 289
 Richter, Eugen 257
 Richthofen, Manfred von 215
 Riemecková, Renate 258
 Ross, Emory 203, 205, 206
 Russell, Bertrand 258
- Sartre, Jean-Paul 12
 Sautter (farář) 111
 Scheler, Max 148
 Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph
 von 141
 Schillinger, Albert (strýc) 11, 15, 41
 Schillinger, Johann Jakob (děd) 15,
 17, 61
 Schirmer, Rudolph Ernst 73
 Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst
 30, 49–50
 Schmidt, Helmut 258–260
 Schopenhauer, Arthur 141, 145, 152,
 235
 Schubert, Franz 87

- Schwander, Rudolf 104, 162
 Schweitzerová, Adele, roz. Schillinger (matka) 11
 Schweitzerová, Adele (sestra) 16
 Schweitzer, Auguste (strýc) 12
 Schweitzer, Charles (strýc) 12
 Schweitzer, Louis (prastrýc) 20
 Schweitzer, Louis (otec) 11, 16–17, 19
 Schweitzerová, Louise (sestra) 16
 Schweitzerová, Marguerite (sestra) 16
 Schweitzerová, Mathilde (teta) 97–102
 Schweitzer, Paul (bratr) 16
 Schweitzer, Pierre-Paul (synovec) 197
 Schweitzer Miller, Rhena (dcera) 39, 80, 93, 125, 161–162, 164, 169, 189, 193, 195–197, 201, 213, 263, 265–266, 269
 Schweitzerová, Sophie (prateta) 21
 Scott, Gabriel 210
 Silbermann, Johann Andreas 41, 61–63
 Silverová, Alida 174, 177, 211, 269–270
 Simmel, Georg 37, 133
 Skillings, Everett 199–200
 Söderblomová, Anna 165
 Söderblom, Nathan (Lars Olof Jonathan) 164–166, 168–169, 229
 Söderström, Elias 166
 Sókratés 143–144
 Spengler, Oswald 132, 134–136
 Spitta, Friedrich 42, 52
 Spitta, Karl Johann Philipp 42
 Spitta, Philipp 60, 66
 Steffahn, Harald 74
 Stevenson, Adlai Ewing 178, 206
 Stoltz (chirurg) 162–163
 Strauß, David Friedrich 50
 Strauss, Caspar David 289
 Strohl, Jean Eduard Friedrich 132
 Takahaši, Isao 268
 Tau, Max 210, 236
 Thalés 141
 Tillich, Paul 144
 Troeltsch, Ernst 33, 53
 Učimura, Juši 46
 Udet, Ernst 215
 Ulbricht, Walter 241, 248–250, 252–254
 Urquhartová, Clara 183, 211, 231
 Von Harnack Adolf 295
 Wagnerová, Cosima 42, 70, 71
 Wagner, Richard 70–72
 Wagner, Siegfried 71
 Wagner, Wolfgang 70, 72, 122
 Walter, Franz 256
 Wedel, Karl hrabě von 113
 Wehmann (učitel) 23
 Weinell, Heinrich 56
 Weiß, Johannes 43–45
 Wernle, Paul 53
 Widor, Charles-Marie 16, 27, 28, 32, 58, 60–62, 65, 73
 Wilder, Thornton 206
 Wildikannová, Anna 197, 287, 305
 Windelband, Wilhelm 29, 36, 132
 Woytt, Albert (švagr) 107, 173
 Wrede, William 51
 Ziegler, Theobald 31, 36, 289

Obsah

Předmluva	7
1. Smysl pro slavnostní obřadnost	
Z fary na teologii (1875–1905)	11
Syn alsaského faráře	11
Doba školy a mládí	19
Student teologie, filosofie a hudby	27
Kant	31
Vikář, doktorand a outsider	39
Teolog, nebo mystik?	48
2. Spasit celou ovečku	
Od teologie přes Bacha k medicíně (1905–1912)	58
Bach aneb Umění varhanní hry	58
Cesta k rozhodnutí	73
Studium lékařství	85
Věrný kamarád	92
3. Dobrodruh ducha	
Ze Štrasburku do pralesa a zpátky (1912–1917)	110
Cesta do rovníkové Afriky	110
Lambaréné	118
Vypuknutí války a deportace	126

4. Dobré je uchovávat život	
Schweitzerova filosofie kultury	
„Vždyť my všichni jsme jen epigoni“	130
Úcta k životu.	145
Náboženství a filosofie kultury.	148
Význam zvířat	152
5. Železná brána se otevírá	
Krise a průlom (1917–1932)	157
Návrat do Alsaska	157
Groš zakutálený pod nábytek.	164
Zpátky v Lambaréné.	169
O správném zacházení s domorodci	178
6. Se středoafričským pozdravem	
V době „Třetí říše“ (1933–1945)	189
Klid před bouří	189
Lambaréné ve válce	196
7. Zahnat strašidlo atomové války	
Schweitzer ve studené válce (1945–1957)	202
„The Greatest Man in the World“	203
Nobelova cena míru a její důsledky	208
Schweitzer, Einstein a bomba	225
Zvon z NDR.	241
Homo politicus	256
8. To je nádhera!	
Poslední léta (1957–1965)	263
Dekolonizace a kritika	264
Devadesáté narozeniny	268
Epilog: Mýtus a skutečnost	273

Časový přehled	281
Poznámky	286
Literatura	315
Ediční poznámka	324
Jmenný rejstřík	325

NILS OLE OERMANN

Albert Schweitzer

[1875–1965]

Z německého originálu Albert Schweitzer 1875–1965.

Eine Biographie, vydaného v roce 2013

nakladatelstvím C. H. Beck, přeložil Petr Babka

Typografie Vladimír Verner

Odpovědný redaktor Filip Outrata

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

v Praze roku 2015 jako svou 1338. publikaci

Vydání první. AA 16,31. Stran 336

Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s.

Doporučená cena 368 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-536-2